

(9)
OKULDA ZORBALIĞIN AKTÖRLERİ
Ayşin SATAN^{47*}

Günümüzde okullarda yaygın bir şekilde varlığını sürdüren zorbalık, öğrencilerin fiziksel ve duygusal güvenlikleri için bir tehdit haline gelmiştir. Bu makalede okulda yaşanan zorbalık konusu tartışılmaktadır. Amaç zorbalıkla ilgili öğrencilerin, öğretmenlerin, yöneticilerin ve velilerin farkındalıklarını arttırmaktır. Bu düşünceden hareketle zorbalık kavramı, türleri, zorbalığın yaşla ve cinsiyetle ilişkisi, zorbalık döngüsü, zorba ve zorbalığın öğretmen ve okul tarafından nasıl değerlendirildiği, zorba ve kurbanın aileleri ile ilişkileri ve okullarda zorbalığı önleyici düşünceler üzerine yapılmış olan bir literatür çalışmasıdır.

Anahtar Kelimeler; Zorbalık, Zorba, Kurban, Önleyici Müdahaleler

THE ACTORS OF BULLYING AT SCHOOL

The bullying which commonly exists in schools nowadays has been a threat for the emotional and physical security of the students. In this article, the bullying seen at schools is discussed. The aim is to raise the awareness of students, teachers, administrators and parents. Considering this fact, it is a literature working which depends on the concept of bullying, types of it, the relation of bullying with the age and sex, the circle of bullying, how the bullying is evaluated by the administrator and teacher, the relationships of both bully and victims with their families and some thoughts deterring the bullying at schools.

Key Word; Bulling, Bully, Victim, Prevention Strategies

Giriş

Zorbalık, okul çağı çocukları arasında çok eski ve bilinen bir fenomendir. Zorbalık, saldırganlığın bir biçimi olarak ve tahrik edilmeden bir veya daha fazla öğrencinin düzenli ve kasıtlı olarak başka bir öğrenciye yapmış oldukları olumsuz davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Olweus, 2003). Zorbalık kavramı içerisinde olumsuz davranışlar, bir kişiye **kasıtlı** olarak ceza vermek veya ceza vermek için girişimde bulunmak, birisini rahatsız etmek gibi özel bir anlam ifade etmektedir. Yapılan zorbalık tanımlarına baktığımızda (Tattum, 1993; Herbert, 1993; Lane, 1989, Carey, 2003; Besag, 1989) ortak bileşenin **kasıt** kavramı olduğu görülmektedir.

Zorbalık tanımı içerisinde ortaya çıkan diğer iki bileşen ise fiziksel ya da psikolojik güç dengesizliği ve kurbanı karşı yapılan davranışların sürekli olmasıdır (Rigby, 1995). Rigby ve Slee (1991) güç dengesizliğini, fiziksel ya da psikolojik açıdan güçlü olmanın avantajını kullanarak acı vermek olarak tanımlamaktadır. Zorbalık eşit düzeyde ki veya benzer güçteki kişiler arasında anlaşmazlık olduğunda meydana gelmez. Bu ayırım önemlidir çünkü sürekli olarak saldırıya uğramanın ve daha güçlü bir kişi veya grup tarafından korkutulmanın etkileri, eşit güce sahip birisi tarafından saldırıya uğrama veya korkutulmanın yaratacağı fiziksel ve psikolojik zarardan daha fazla olmaktadır. İlk durumda kişi kendini daha çaresiz hissetme eğilimindedir.

Whithney (1993) zorbalığı, fiziksel, sözel ve dolaylı zorbalık olarak sınıflandırmıştır. **Fiziksel zorbalık**; vurmak, itmek, tekmelemek, tartaklamak, çelme takmak gibi davranışları, **sözel zorbalık**; korkutmak, hakaret etmek, utandırmak, susturmak, bağırarak, lakap takmak, kötü bakmak, dil çıkartmak, küfür etmek gibi davranışları **dolaylı zorbalık** ise arkadaş

*Öğr. Gör. Dr. Marmara Üniversitesi. Atatürk Eğitim Fakültesi. Eğitim Bilimleri Bölümü

ilişkilerini bozmak, gruptan dışlamak, görmezlikten gelmek, dedikodu vb. davranışları içermektedir.

Zorbanın Özellikleri

Zorba, dürtüsel, saldırgan, baskın, duygudaş olmayan ve fiziksel açıdan güçlü olan kişi olarak tanımlanmaktadır (Besag, 1989). Zorbalar, şiddet kullanmayı olumlu bir kişilik imajı olarak görmekte, problem çözmede saldırganlık içeren stratejiler kullanmakla birlikte yapıcı ve olumlu alternatifler üretmemektedir. Ma., Xin., Stewin (2001) zorbaların diğer çocuklardan daha düşük benlik saygısına sahip olmadıklarını vurgularken Garrity, Jens, Parter ve Sager de (1994) zorbaların gerçek olmayan bir benlik imajı yarattıklarını ve çoğunun okuldan hoşlanmamalarına rağmen akademik performanslarının, diğer öğrencilerden daha düşük olmadığını belirtmektedirler. Aynı zamanda zorba davranışlarının ise okuldaki akademik başarısızlık ve sınıfta kalma ile ilişkili olmadığını düşünmektedir.

Zorbaların sosyal becerileri ile ilgili de farklı düşünceler bulunmaktadır. Randall' a göre zorbalar, tam anlamıyla sosyal bilgiyi yönetmemekte ve insanların niyetleri ile ilgili gerçekçi yargılamalar yapamamaktadırlar. Bu da zorbaların sosyal körlük yaşadıklarının bir işareti olduğunu belirtmektedir (Randall, 1997. Akt.Sutton, Smith & Swettenham, 1999; Hazler, 1996).

Akıl Teorisine göre zorbalık anti-sosyal ve saldırgan bir davranış olmasına rağmen sosyal bir ortam içerisinde gerçekleşmektedir. Bir davranışı tahmin etmek, bireylerin kendilerine ya da diğerlerine uygulamaya çalıştıkları bir yetenektir. Akıl bir şekilde kullanılması, çocuğun önemli bir başarısıdır. Aynı zamanda sosyal dünyanın anlaşılmasında temel oluşturmaktadır. Akıl teorisi başarılı bir zorbanın aslında başkalarının düşüncelerini üstün bir şekilde algılama yeteneğine sahip olduğunu belirtmektedir. Akıl teorisi zorbalığı, gücün sistematik istismarı olarak tanımlanmakta ve her zaman sosyal bir yolla genelde karışık sosyal bir yapının içerisinde ortaya çıkan bir etkileşim biçimi olarak görmektedir. Bu teori, zorbaların kişiler arasında olabilecek organizasyonları düşünen, güç pozisyonları için uğraşan ya da çevresindeki kişilerin emirlerine itaat etmesini sağlayan olabildiğince yapılandırılmış sosyal bir grubun üyesi olduğunu ileri sürmektedir (Sutton, Smith, Swettenham, 1999).

Kurbanın Özellikleri

Olweus (2003) kurbanın özelliklerini iki sınıfta toplamıştır. Birincisi, güvensiz, kaygılı, hassas ve tedbirli olan **pasif kurbanlar**, ikincisi, hareketli, kaygılı ve savunmacı davranan **kışkırtıcı kurbanlardır**.

Pasif kurbanlar okuldan izole edilmiş çocuklardır. Bu çocuklar güvensiz, sosyal becerileri düşük, daha önce yaşadıkları travma, istismar ve fiziksel zayıflıkları nedeniyle kendilerini savunmakta yetersiz algılamaktadırlar.

Kışkırtıcı kurbanlar okulda çoğu zaman yalnız veya akranları tarafından oyunlardan izole edilmişlerdir. Sinirli, güvensiz ve fiziksel olarak zayıf olduklarından kendilerini koruyamazlar. Zorbalığa uğradıklarında kolayca ağlarlar. Sosyal etkileşim içerisinde uzlaşmaya varabilme becerisini gösteremeyen kavga çıkaran ve aynı zamanda öğrenme güçlüğü de yaşayan çocuklardır. Kışkırtıcı kurbanlar rahatsız, huzursuz, çabuk kızan, titiz, ters ve diğer çocukları tahrik eden davranışları çok sık göstermektedirler. Çatışmayı sürdürme eğilimindedirler. Kışkırtıcı kurbanlar kavga sırasında etkisiz saldırganlardır. Bu tip kurbanlar, pasif kurbanlardan daha zor tanınır. Kışkırtıcı kurbanlarda çatışmayı sürdürme eğilimleri nedeniyle zorbalıkla ilişkisi olduğu düşünülmektedir.

Schwartz'a (1993) göre bir okul içerisindeki tüm çocuklar aşağıda belirtilen dört kategoriden birine girdiğini öne sürmektedir. Kategoriler ise şunlardır:

1. Saldırgan kurban olmayanlar (zorbalar)
2. Saldırgan kurbanlar (Zorbalığa uğrayan zorbalar)
3. Pasif kurbanlar (Zorbalığa uğrayan)
4. Normatif zıtlar (Zorbalıkta bulunmayan ve zorbalığa uğramayanlar)

Zorbalık Döngüsü

Zorbalık kuşaklar arası bir problem olarak kabul edilmektedir. Zorbalık döngüsü sınıf içerisinde zorba-kurban problemlerine dahil olan veya etkilenen öğrencilerin çeşitli tepilerini

göstermektedir. Zorba ve kurbanlar bir sınıftaki zorbalık problemlerinin şekillenmesinde anahtar bir rol oynarken, diğer öğrencilerin zorbalık olayına karşı farklı tutum ve tepkileri de önemli rol oynamaktadır. Zorbalık döngüsü, sınıf içerisinde zorba-kurban problemlerine dahil olan veya etkilenen öğrencilerin çeşitli tepkilerini göstermektedir (Olweus, 2003).

Zorbalık Olaylarında Öğrencilerin Roller ve Tepki Biçimleri (Olweus, 2003).

A. Zorba, Zorbalığı başlatmak ve aktif rol oynamak	E. İlgili Olmayan Seyirci Olayı seyreden fakat desteklemeyen
B. Taraftar Aktif rol oynamak fakat zorbalığı başlatmamak	F. Muhtemel Koruyan Kişi Zorbalıktan hoşlanmayan ve yeteri kadar yardımcı olmayan
C. Destekleyici (Pasif zorba) Zorbalığı desteklemek fakat Aktif rol oynamamak	G. Kurbanı Koruyan Kişi Zorbalıktan hoşlanmayan Kurbanı yardım eden
D. Pasif Destekleyici (Olası Zorba) Zorbalıktan hoşlanma fakat Açık olarak desteklememek	Y. Kurban Zorbalığa maruz Kalan kişi

Zorbalık davranışlarında özellikle grup bağlamının önemini vurgulayan farklı düşünceler ve araştırmalar bulunmaktadır. Yoneyama, Naito'ya (2003) göre zorbalık, genellikle tüm sınıfı kapsamakta ve kurban, zorbalı, seyirciler ve izleyicilerden oluşan 'dört tabakalı bir yapı' tarafından desteklenmektedir. Grup dinamiği, zorbalığın artmasında önemli bir faktör oluşturmaktadır.

Salmivalli, Lagerspetz, Björkvist, Osterman ve Kaukiainen (1996) zorbalık sürecinde değişik roller tanımlamaktadır. Bunlar, kurban, zorba, zorbalı destekleyen, zorbalı yardımcı, kurbanın savunucusu ve dışarıdakiler şeklindedir. Yaptıkları araştırma sonuçlarına göre en katılımcı roller dışarıda kalanlara aittir. Dışarıda kalanların %40.2'si kız, %7.3'ü erkek; zorbalı destek vererek güçlendiricilerin; %1.2'si kız, %37.3'ü erkek; kurbanı savunanların %30.1'i kız, %4.5'i erkek olarak zorbalı yardımcı olmaktadır. Dışarıda kalanlar olayın dışında ve olayı fark etmemiş gibi davranmaktadırlar. Zorbalı destekleyen grup, zorbalık olayında seyirci gibi davranmakta, mağdura gülerek zorbalı destekleyici sözler söyleyerek saldırganca davranışlar göstermesi için onu kışkırtmaktadırlar. Kurbanı savunan grup kurbanın haksızlığa uğradığını düşünerek öğretmenlerden yardım isterler hatta zorbalı da saldırıda bulunurlar.

Morita yapmış olduğu araştırma sonuçlarına göre zorbalığın, çok sık aralıklarla yaşandığında uzun sürme eğilimi gösterdiği ve olayda yer alan öğrenci sayısının da arttığını ifade etmektedir (Morita, 1999, Akt. Cole, Cornell, Sheras, 2006). Espelage (2003) göre zorbalığı onaylayan akran grupları, okulda zorbalı davranış sıklığını olumsuz yönde attırmaktadır. Zorbalı diğer zorbalılarla arkadaş olma eğilimi gösterirken aynı zamanda zorbalı, akran ekolojilerini saldırgan olmayan çocuklardan da oluşturmaktadır. Bu etkileşim daha çok saldırgan olmayan çocukların zorbalığı alkışlayarak onaylaması veya zorba

rehberliğindeki akran grupları içerisinde destekleyici rol oynamasıyla görülmektedir (Pepler, Graig, 1999).

Bu görüş doğrultusunda Craig ve Pepler (1997) göre zorbalının sosyal bağlantılara ve statüye önem verdiklerinden dolayı akran ekolojilerinin kurulmasında aktif katılımcı bir rol üstlendiklerini belirtmektedirler. Gözlemsel araştırma sonuçlarına göre zorbalık olaylarının %85'i akranlar arasında ortaya çıkmaktadır. Bir zorba için akran gruplarının seyirci olması zorbanın sosyal statüsünü yükseltmektedir. Zorba olan çocuklara sorulan 'neden zorbalık yapıyorsun' sorusuna verilen cevapların çoğunda "güçlü hissetmek" ya da "karizmatik görünmek" şeklindedir. Dodge (1994,) zorbalının kurbanları kendi rollerine kitleyerek ve kişisel dolduruşlara getirerek ünlerini arttırdığını vurgulamaktadır.

Salmivalli'ye (1997) göre zorbaca davranışlar gösteren grup üyeleri farklı roller (sadırıya liderlik etmek, yardımcı olmak, güçlendirmek gibi) üstlenerek oluşturdukları ağa güvenmekte ve aynı zamanda zorbaca davranışların bir grup aktivitesi olduğunu açıklamaktadır.

Zorbalık sosyal bir çevrede meydana gelmektedir. Zorbalık olayı sırasın da öğrencilerin düşünceleri ve duyguları onların bu olaylara karşı gösterdikleri tepkileri de belirlemektedir. Bu konuda Rigby ve Slee'nin (1991) Avusturalya'da ki öğrenciler üzerinde yapmış oldukları araştırmada kızlar erkeklerden daha fazla kurban sempati duymaktadır. Fakat çocukların 1/5'i kendilerinin itilip vurulmasına izin veren çocuklarla arkadaş olmayacaklarını belirtmektedirler. Ayrıca 1/7'i ise yumuşak çocuklarla arkadaşlık yapmalarının kendilerini rahatsız ettiklerini ifade etmektedirler. Yadsınamayacak bir azınlıkta kurbanları zayıf olduklarında hakir görmekte ve zorbalık davranışına girişen yaşlılarına özendiklerini belirtmektedirler.

Her iki cins içinde, çocukların yaşı ne kadar artarsa kurbanlar için duyulan sempati de o kadar azalmaktadır. Çalışmaların bir kısmı, kurban olan çocukların okulda popüler olmayanlar arasında yer aldıklarını ve daha çok red edilmiş gruba ait olduklarını işaret etmektedirler (Perry ve Kusel,1988).

Zorbalık döngüsü içerisinde 'arkadaşlık' kavramı, kurban olma veya olmama durumu üzerinde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Arkadaşlık ilişkisinde başarısız olan çocuklar, iyi arkadaşlık ilişkisine sahip olan çocuklardan daha fazla zorbalığa uğramaktadırlar. Araştırmalar, öğrencilerin sahip olduğu arkadaş sayısının da zorbalığa uğrama ile negatif yönde ilişkili olduğunu kanıtlamaktadır. Kurulan arkadaşlıklar zorbalığı azaltacağı düşünülmektedir. Çünkü kurbanların arkadaşları zorbaca davranışlara karşılık verebilecek birer ek kuvvet durumundadır. Bununla beraber, Bütün arkadaşlıklar aynı değildir ve bir çocuğun kurban olma olasılığını değerlendirirken arkadaşların nitelikleri ve özellikleri de hesaba katılmalıdır. Arkadaşların koruyucu bir işlev sağlama yetenekleri zorbalardan gelen saldırıları engellemede özellikle önemlidir. Kurbanlar arkadaş edinirken, sıklıkla, başarılı bir şekilde koruyucu bir rol oynayacak kişiyle arkadaşlık kuramamaktadır. Özellikle, kurbanların arkadaşları, fiziksel olarak zayıf ve içe dönük problemler sergileyen ve kurban edilmiş kişilerle arkadaşlıklar kurma eğilimi göstermektedirler. Zorbalığa uğrama, arkadaşlar arasında düşük desteklenme ve zayıf arkadaşlık ilişkileri ile ilgili olduğu düşünülmektedir (Salmivalli, 1997). . Grup içerisinde kurban edilmiş çocuklar, belirgin bir şekilde, akran ekolojisinin sınırında kalmaktadır. Onlar, sosyometrik çalışmalarla ispatlandığı gibi, akranları tarafından geniş çapta sevilmemektedir ve bu bulgular, yaşa, ırka ve ülkeye göre farklılaşmamaktadır (Boivin, Hymel, 1997).

Zorbalık ve Cinsiyet

Zorbalık ile cinsiyet arasındaki ilişkiye bakıldığında genel eğilim erkeklerin kızlardan daha çok zorbaca davranışlara başvurduklarını ve kızların erkeklere göre daha fazla zorbalığa maruz kaldığı yönündedir. İngiltere'de yapılan bir araştırmada zorbalığın %65'inin erkekler, %15'inin kızlar tarafından %19'unun ise hem kız hem de erkekler tarafından yapıldığı görülmektedir (Boulton & Underwood.1992). Olweus (1984) yaptığı araştırmada 5-7. sınıflardaki (11-13 yaş) erkekler zorbaca davranışlarının büyük bir çoğunluğunu kızlara yönelttiklerini bulmuştur.

Zorbalığın dolaylı yöntemleri yaşla artarken dolaysız yöntemler de azalma görülmektedir. Dolaylı zorbalık erkeklerden çok kızlar arasında yaygındır. Akıl teorisi, sosyal biliş yetilerinin zorbalıkta kullanılmasında cinsiyet farkının önemini vurgulayarak, dolaylı zorbalığın kızlar lehine olduğunu ileri sürmektedir (Bjorkqvist 1992; Akt: Boulton, Trueman, Flemington., 2002).

Rigby'nin (1995) Avustralya'da yapmış olduğu araştırma sonuçlarına göre zorbalık biçimleri açısından cinsiyet farkları dikkate alındığında kızlar arasında dolaylı zorbalık daha çok görülmekte erkekler arasında ise fiziksel zorbalık daha fazla tercih edilmektedir. Benzer sonuçlara Almanya ve İngiltere'de yapılan iki farklı çalışmada da rastlamaktayız (Wolke, Woods, Stanford, Schulz, 2001; Boulton, Trueman, Flemington, 2002).

Bjorkqvist ve arkadaşlarının 1992'de Finlandiya'da ve Smith'in 1993 yılında İngiltere'de yapmış oldukları araştırma sonuçlarına göre sözel zorbalık hem kız hem de erkekler tarafından aynı oranda tercih edilmektedir (Akt: Boulton, Trueman, Flemington., 2002).

Menesini, Eslewa ve Smith'in (1997) İtalya ve İngiltere'deki okullarda yaptıkları çalışmada çocukların zorbalığa karşı tutumlarında. kızların erkeklere göre kurbanlara karşı empatik algılayışlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Öğrenciler arasında zorbalığa maruz kalma, cinsiyet faktörüne göre de farklılaşmaktadır. Olweus'un (1993), Ancak bununla birlikte Baldry ve Farrington (1999)'nın İtalya'da yapmış oldukları çalışmada erkeklerin hemen hemen kızlar kadar reddedilme, birisi hakkında dedikodu çıkartma gibi dolaylı zorbalığa maruz kaldıkları da bulunmuştur.

Whitny (1993) yılında ve Casta'nın 1996 yılında yapmış oldukları çalışmalarda kızların kızlar tarafından erkeklerin erkekler tarafından daha çok zorbalığa maruz kaldıkları yönünde bulgular elde etmiştir (Akt: Baldry ve Farrington, 1999).

Yapılan çalışmalar cinsiyet ve zorbalık biçimleri arasındaki ilişki de kültürel farklılıklarında göz önünde bulundurulması gerekliliğini bize göstermektedir.

Zorbalık ve Yaş/Sınıf

Okul zorbalığı ile ilgili yapılan bazı çalışmalarda akranları tarafından kurban edilen öğrencilerin frekansında bir yaş düşüşünün söz konusu olduğu sıklıkla belirtilmektedir (Olweus, 1993; Boulton ve Underwood, 1992). Bu çalışmalar tipik olarak bireysel raporlardan elde edilen bilgilere dayanmaktadır. Buna karşılık bireysel raporlar ve akran raporları kullanılarak yapılan araştırma sonuçlarına göre kurban olma durumunda herhangi bir düşüş görülmemektedir (Salmivalli, 2002; Perry, Kusel ve 1988).

Smith, Madsen ve Moody (1999) okulda zorbalığa maruz kalan kurbanların frekanslarındaki sınıf seviyesi farklılıklarını, çeşitli bilgi kaynaklarından toplanan kesitsel bilgiler içerisinde değerlendirmektedir. Bu bilgi kaynakları; öğrencilerin kendisi, akranları ve öğretmenleridir. Katılımcılar, 48 okulun 4., 5. ve 6. sınıflarından (9-12 yaş arası), 600 kız ve 620 erkek olmak üzere toplam 1220 ilköğrencisinden oluşmaktadır. Bireylerin kendileri tarafından bildirilen mağduriyette, yaşla ilgili belirtilen düşüş bulunmuştur ancak, bu ne akran ne de öğretmen raporları tarafından doğrulanmıştır. Aslında yaşa bağlı olarak azalan, kendilerini kurban olarak tanımlayanların sıklığıdır. Bu öğrenciler kendilerinin kurban olarak belirtir iken akranları arasında kurban olarak tanımlanmayan öğrencilerdir. Yaşa bağlı düşüşün aslında kişisel tanımlı kurbanların göreceli frekansı olduğudur. Açık olarak yaş düşüşünün, akran ve öğrenci raporları gibi diğer bilgi kaynakları tarafından doğrulanmamış olmasıdır. Zorbalığın yaşa bağlı değişimini görebilmek için öğrencilerin bireysel raporlarını yanı sıra öğrenci ve öğretmenlerin de bireysel raporları dikkate alındığı zaman daha objektif sonuçlara ulaşılabileceği düşünülmektedir.

Sınıf bağlamında 1-5. sınıf düzeyine göre 6,7,8Ayrıca sınıf düzeylerinin sahip oldukları bazı özellikler zorbalık olaylarında artışa neden olmaktadır. Bu özellikler, belirli bir kişinin sorumluluğunda olmayan büyük sınıflar, akranlar arasındaki sosyal kıyaslama, rekabet, öğretmenlerin zorbalığa karşı tutumları ve ilköğretilere göre okul birliğinin olmaması, öğrencilerin sınıf içerisinde bir takım oluşturamaması, farklı öğretmenlerin gelmesi, sınıf

yönetimi, disiplin ve akranlar tarafından zorbaca davranışların desteklenmesi olarak sayılabilir (O'Connel, Pepler ve Graig.1999).

Zorbalık ve Öğretmen

Zorbalık, davranış problemi olarak okullarda büyük bir stres kaynağı olmaktadır (Falzon,1989). Öğretmenlerin, zorbalığın meydana gelmesinde, zorbalığa karşı alınacak önlemler ve geliştirilecek tutumların oluşturulmasında çok önemli rolleri bulunmaktadır. Öğretmenlerin davranışları öğrenciler için bir model oluşturmaktadır. Öğretmenler sergiledikleri olumsuz davranışlarla öğrencilere zorbalıkta rehber olabilirler. Örneğin öğretmenin sınıf ortamında öğrenciye karşı küçümseme, alay etme, haksız davranma, olumsuz etiketleme gibi davranışları diğer öğrenciler tarafından o öğrencinin 'kurban ' olarak seçilmesine yardımcı olmaktadır (Graig ve Pepler, 2003)..

Öğretmenlerin zorbalığa karşı tutumlarını etkileyen faktörlerden biri okulda yaşanan zorbalığın sıklığı veya diğer bir ifade ile yaygınlığı hakkındaki sahip oldukları bilgilerdir. Öğretmenlerin %95'i zorbalığı kabul etmekte ancak çok az miktarlarda yaşandığını tahmin etmektedirler. Okulda yaşanan zorbalığı düşük yaygınlıkta değerlendiren öğretmenlerin, zorbalıkla karşılaştıklarında olaya müdahalede yetersiz kalabileceği ve kurbanları destekleme ve zorbaları da suçlayarak problemi şiddetlendirebileceği ifade edilmektedir. Bu durumda öğretmenlerin tutumları, zorbalığa karşı tepkilerinde önemli rol oynamaktadır (Graig, Henderson ve Murphy,2000).

Öğretmenler, zorbalık ile mücadelede, okulun en değerli kaynaklarıdır. Öğretmenler, akran ekolojisinin hemen dışında yer alır ve öğrencilerin okulda, etkileşim içinde buldukları kritik mikro sistemlerin şekillenmesi de yardımcı olmaktadır. Bunu da öğrencilerin moral değerlerini daha yüksek seviyelere doğru yönlendirerek, öğrencilerinin sosyal ortamdaki konumlarını, içerisinde buldukları akran gruplarını, arkadaşlarını ve yaşadıkları kişiler arası problemleri fark ederek gerçekleştirebilirler.. Ne yazık ki, öğretmenin zorbalık ve mağduriyet içerisindeki rolü üzerine var olan çalışmaların çoğunda öğretmenlerin bu alandaki potansiyellerini fark etmedikleri görülmektedir. Akran ekolojilerinin karmaşıklığını değerlendirmeksizin zorbalığı yok etmeye çalışan öğretmenler, var olan problemleri daha da ciddileştirecek meydan okuma ve direnç durumlarını ortaya çıkartabilirler (Rodkin ve Hodges, 2003).

Öğretmenler, okul zorbalığının üstesinden gelmede zorbalığı önleyici programların oluşturulması ve yürütülmesinde yol gösterici bir rol üstlenmektedirler. Böyle bir rol, okulun zorbalık politikasını geliştirmeyi ve buna bağlı olarak zorbalıkla ilgili farkındalığı yükseltmek için gerekli müfredat programlarını da planlamayı içermektedir. Öğretmenler okul ve öğrencinin güvenliği açısından böyle bir görevi üstlenmeleri hizmet –içi eğitim kapsamında zorbalıkla mücadele yollarını göz önünde bulunduran bir dizi eğitimden geçirilmelidir. Aynı zamanda öğretmenlerin bilgi ve inançlarına da önem verilmelidir(Falzon 1989).

Okul ve Zorbalık

Okul ve zorbalık arasındaki bağlantıyı açıklamaya çalışan düşüncelere baktığımızda okul, hapishaneler, ordu kuruluşları gibi sosyal olarak tanımlanmış rollerin belirgin bir şekilde bölüştüğü, otoriter ve hiyerarşik ilişkiler üzerine temellenmiş sosyal kurumlar olarak görülmektedir .

Okulun bazı özelliklerinin ise zorbalığa ortam oluşturabileceğini ileri süren. Askew'e göre okulda var olan kurallar, normlar ve roller sert ve başkalarına karşı duyarsız bir tutum meydana getirdiğinde bu, arzu edilmeyen bir dominantlığı, bağımsızlığı, yarışı, hırsı ve saldırganlığı ön plana çıkartırken duygusal zayıflığı arka plana itmektedir. Bu da genelde sertliği ve gücü gösterme eğilimini ortaya çıkartmaktadır. Okulda böyle bir atmosfer çocuklar üzerinde kurbanlara karşı olumsuz tutumları arttıracaktır. Graig'e göre davranış problemleri, katı bir şekilde okulun sosyal bağlamında hazırlanmakta ve okul atmosferinin öğrenci davranışlarına katkı yapan başlıca faktör olduğunu belirtmektedir (Akt:Dölek,2002)..

Tattum'da (1993) okulların kapalı, ordu kuruluşları olmadığını fakat otoriter bir yapıya sahip oldukları ve okulların, öğrenci-öğrenci saldırganlığına tolerans gösteren saldırgan bir atmosfer oluşturduğunu belirtmektedir.

Rigby (1999) yüksek yaygınlıktaki bir “zorbalık kültürü”nün yüksek zorbalığa sahip okulları düşük zorbalığa sahip okullardan ayırdığını belirtmektedir. Rigby, öğretmenler tarafından müdahaleye yönelik belirsizlik ve kararsızlık zorbalığı ortaya çıkarabilecek okul atmosferine katkıda bulunmaktadır.. Aynı şekilde Stephenson ve Smith'e (1989) göre zorbalığı anlayan ve görüşlerini açık bir biçimde ifade edebilen öğretmenlerin, bulunduğu okullar da öğrencilerin daha az zorbalığa eğilimli olduklarını belirtmektedir. Zorbalığın 'etkili bir okulda daha az ortaya çıkacağını ileri sürerek, okul performansı, davranış normları ya da standartları, bu normların öğrenciler tarafından kabulü iyi öğrenci davranışı ve öğrenci başarılarına yönelik olumlu öğretmen tepkisinin neler olduğunu belirlemektedir.(Akt:Dölek,2002)..

Zorbalığın nedenleri ile ilgili olarak yapılan çalışmalar da bazı öğrencilerin niçin diğerlerine zorbalıkta bulunduğunu açıklamak için öncelikle zorba ve kurbanın kişisel özellikleri, aileleri ve sosyal geçmişleri araştırılmış ve zorbalığın potansiyel nedenleri olarak anne-baba, olumsuz ilişkiler, evdeki atmosfer ve toplumdaki şiddette karşı korunmazlık ve radikal önyargı olarak tespit edilmiştir. Zorbalık okul öğrencileri arasında öncelikle yukarıda sayılan faktörlerden kaynaklandığı ve bunun okul atmosferinden bağımsız bir konu olarak görülmüştür. Zorbalık ve okul arasındaki ilişkinin analizi, okul büyüklüğü ve yeri gibi değişkenlerin analizinden öteye gitmemiştir. Zorbalıkla ilgili okul arasındaki ilişkiye gösterilen yetersiz ilgi, genel olarak öğrenci saldırganlığı konusundaki daha büyük bir eğilimin parçasıdır(Arora,1991. Akt: Duetch,1993).

Aile ve Zorbalık

Sosyal öğrenme kuramcıları Maccoby ve Lewin, sosyal gelişim üzerinde ebeveyn disiplin tekniklerinin önemini vurgulamaktadır. Bu kuramcılar ailelerin direk olarak çocuklarının davranışlarını şekillendirdiklerini aynı zamanda kendi değer ve davranışlarını çocuklarına adapte ettirdikleri ifade etmektedir. Ailenin çocuk yetiştirme tutumlarının çocuğun davranışına neden olduğu düşünülmektedir (Maccoby, Lewin,1957.Akt.Temel, Aksoy,2001).

Anne-baba tutumlarının zorba davranışları ile olan ilişkilerini araştıran çalışmalara baktığımızda zorbaların ailelerinde çocuk yetiştirme tutumlarının otoriter bir doğası bulunduğunu ve bu doğanın özellikleri ceza ve dayakla şekillendiğini yönündedir (Besag,1989). Rigby'nin 1993 de yapmış olduğu çalışmada çocukları aileleri ile özellikle babalarıyla olan ilişkisini pozitif algılamayan çocukların akranlarına göre zorba olma eğilimlerinin daha fazla olduğu görülmektedir. Zorba ve anne-baba tutumlarını araştıran çalışmalardan yola çıkarak, zorbaların, disiplin aracı olarak fiziksel güç kullanan otoriter aile yapısı içerisinde buldukları söylenebilir. Bununla birlikte ebeveynin tutumlarında tutarsızlıklar ve sosyal problemleri çözmede yetersizlikler görülebilir. Zorbaların ailevi özelliklerine ek olarak, ekonomik ve sosyal problemler, soğuk duygusal çevre zayıf aile yapısı, sosyal dışlanma, anne-baba tutumlarını da etkiliyor olabilir (Akt: Dölek, 2002)..

Anne-baba ile kurban arasındaki ilişkilere baktığımızda anne ve babanın çocuğun bağımsızlık gelişimini engellediği davranışlar içerisinde olması çocukların kurban olma olasılıklarını arttırmaktadır. Özellikle anneye özgü aşırı koruyuculuk ve anne-çocuk yakınlığı, erkekler arasında, kurban olmakla pozitif anlamda ilişkili olduğu görülmüştür. Annenin talepkâr, zorlayıcı ve reddetme tehditleri ise özellikle kızlar da kurban davranışlarını ortaya çıkartmaktadır. Aynı zamanda çocukların annelerine bağlanma biçimlerinin zorba veya kurban rollerinin hangisini benimsedikleri ile ilgili de bilgi vermektedir. Anneleri ile kaçınan bir ilişki tutumu içerisinde olan zorba çocuklar, annelerine karşı üzüntü, şefkat duygularını yadsır ve bu çocuklar sıkıntılı oldukları zaman anneleriyle teselli bulmakta başarısız olmaktadırlar. Bununla birlikte çevreleriyle bütünleşme ve çevrelerini keşfetme faaliyetleri sırasında annelerinden uzak dururlar ve annelerini konu ile ilgili bir kaynak olarak kullanmayı

reddederler. Saplantılı ilişki tutumlarına sahip olan kurban çocuklar, alışılmışın dışında ve strese neden olan durumlarla karşılaştıklarında sıkıntı hissetmekte ve anneye daha fazla bağlanmaktadır. Saplantılı bağlanmanın kurban olma ve içedönük davranışları ortaya çıkardığı görülmektedir. Kaçınarak bağlanma ise saldırganlık ve dışadönük davranışların oluşmasına yardımcı olmaktadır (Rodkin ve Hodges, 2003).

Besag (1989) göre kurban ve zorbalının yüksek bir oranda ailelerinin problemleri olduğu belirtmektedir. Bu problemlerin, anne-baba tutumları, anne yoksunluğu, boşanma, alkol, yoksulluk gibi faktörlerden oluştuğunu ve bu faktörlerin zorba ve kurbanın ailesi ile etkileşiminde katkıda bulunduğunu ifade etmektedir.

Zorbalığın Sonuçları

Okul zorbalığının sonuçları hakkındaki çalışmalar, akranları tarafından ısrarlı bir şekilde zorbalığa maruz bırakılan çocukların sağlık verileri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Araştırmalardan elde edilen sonuçlar, akranları tarafından kurban edilmenin, anlamlı bir şekilde psikolojik iyi olma durumu ile sosyal uyumun düşmesi şeklinde görülmektedir. Boylamsal çalışmalarla, zorbalığın okul çocukları üzerinde düşük sağlık ve psikolojik iyi olma durumunun nedensel bir faktörü olduğu ve etkilerinin uzun süre devam edeceği görüşü güçlü bir şekilde desteklemektedir. Boylamsal çalışmalardan elde edilen bulgular, okulda görülen zorbalık eğiliminin sonradan ortaya çıkan anti-sosyal ve şiddet davranışını yordadığını göstermektedir.

Zorba-kurban problemlerine karışmanın sonuçlarını araştıran çalışmalar, bireylerin olumsuz ruhsal ve fiziksel sağlık verileri üzerine odaklanmaktadır. Olumsuz sağlık koşulları dört kategoride tanımlanmaktadır (Rigby, 2003).

1.Düşük Psikolojik İyi Olma Hali: Bu genel mutsuzluk hali, düşük benlik saygısı, üzüntü ve sinirlilik gibi genellikle hoş olmayan ancak çok fazla acı verici olmayan düşünce biçimlerini kapsamaktadır.

2.Düşük Sosyal Uyum: Bu normal olarak birinin sosyal çevresine yönelik isteksizlik duygusu, okulu sevmeme, yalnızlık, yalıtılmışlık, okula devamsızlık hallerini kapsamaktadır.

3.Psikolojik Acı: Yüksek kaygı, depresyon ve intihar düşüncesini içermektedir.

4.Fiziksel İyi Olmama Durumu: Tıbbi olarak tanısı konmuş hastalıkların kanıtı olan fiziksel rahatsızlığı gösterir. Aynı zamanda psiko-somatik belirtiler de bu kategoride yer almaktadır.

Zorbalık, hem kurbanlar hem de saldırganlar için yıkım ve şiddeti doğurmaktadır. Zorbalık çok ciddi saldırgan davranışları içermektedir. Eron ve Huesmann (1984) yılında yapmış olduğu 22 yıl süren boylamsal araştırma sonuçlarına göre 8 yaşındaki zorbalının çoğu yetişkin çağlarında en az bir kere suç işledikleri görülmektedir. Yine Eron'un (1987) yılında yapmış olduğu araştırmada okulda kimliği bilinen zorbalının %25'nin 30 yaşına kadar bir kere suç işledikleri belirtilmektedir. Olweus (1994) yılında yapmış olduğu araştırmada 6. ve 9. sınıftaki zorbalının %60'ı en az bir kez tutuklandığı ve %35 ile %40'nın 24 yaşına kadar birden fazla tutuklandığını vurgulamaktadır.

Zorbalık negatif de olsa sosyal etkileşimin bir şeklidir. Endişeli çocuklar, zorbalığa uğramada bir risk taşımakta ve tekrarlanan zorbaca davranışlar sosyal endişenin seviyesini de yükseltmektedir. Zorbalık devam ettiğinde çocuklarda endişe artmaktadır. Bu endişe duygusu, çaresizlik ve depresyonun gelişmesine katkı yapmakta ve saldırıları hak ediyormuş hissine kapılmalarına neden olmaktadır. Bu durum kurban için zorbalığa uğrama ve endişe arasında olumsuz ve dönüşümsel bir ilişki oluşturmaktadır. Bu yüksek düzeydeki endişe, zorbalının olumsuz davranışlarını artırma ihtimalini yükselmekte ve olası saldırıların sıklığını arttırmaktadır. Zorbalar ise kurbanlara kıyasla daha az endişelidir (Craig 1998).

Batsch ve Knoof (1984) kurbanların zorbalık karşısında gösterdikleri davranışları dört grupta toplamıştır. (a) Okulda ve okulun belli yerlerinde maruz kaldıklarında vurma, itme gibi davranışlardan kaçma. (b) Akademik performansta düşme. (c) Benlik saygısında azalma. (d) Ekstrem durumlardan kaçma, intihar girişiminde bulunma ve zorbaları öldürme şeklinde olmaktadır.

Andrews ve Withey'ni 1976'da Avusturalya'da yapmış oldukları araştırmada kurban olduklarını belirten 3198 öğrencinin mutsuzluğunu değerlendirmek için The Relighted-Terrible Faces testini kullanmışlardır. Bu öğrencilerin, kendilerine çok benzeyen kişilerle arkadaşlık etme eğilimi gösterdikleri görülmüştür. Bu durum büyük bir mutsuzluğu yansıtmaktadır. Çoğu araştırmada okullarda kurban olma ile benlik saygısı arasında bir ilişki olduğunu gösteren sonuçlara rastlanmaktadır. Norveç'te 13 yaşında 15 öğrenci üzerinde yapılan bir araştırma sonucuna göre düşük benlik saygısının okulda kurban olmak için hedef oluşturduğu ifade edilmektedir. Düşük benlik saygısı yüksek olan kurbanlar yetişkinlik döneminde depresyon geçirmeye eğilimi göstermektedir. Bu çalışma sonuçları genellikle, tekrar tekrar yaşanan zorbalığa maruz kalma ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Akt: Rigby, 2003). Kurbanlar, zorbalığı maruz kalmayan akranlarından daha fazla korku, kaygı, suçluluk, utanma, cesaretsizlik ve depresif duygular yaşamaktadırlar. Zorbalık olaylarının, kurbanlar üzerinde uzun dönemde etkileri devam etmektedir (Sourander ve Helstela, 2000). Avusturalya'da okullarda zorbalığa maruz kalmış 25273 öğrenciye, zorbalıktan sonra neler hissettiği sorulmuş verilen yanıtların % 40' ı kendilerini çok kötü hissettiklerini %53'ü farklı bir duygu hissettiklerini %7'si de kendilerini iyi hissettiklerini belirtmişlerdir. Yine bu araştırmada çocuklara duygusal tepkileri sorulmuş, %32'si zorbalığa karşı kızgınlık duyduklarını belirtirken %37'si de üzgün olduklarını ifade etmişlerdir (Rigby.2003)..

Zorbalığa uğrayan kurbanlar için zorbalık olayının yaşandığı ortamlar korkunç ve kaygı dolu yerlerdir. Bu kurbanlar, zorba olan çocuklardan ve diğer arkadaşlarından uzak durarak, içine kapanarak kaçma eğilimleri (okulu kırmak, okuldan kaçmak) göstermekte daha saldırgan davranışlar (okula kendini koruma amaçlı silah getirmek gibi) ve zayıf akademik başarı göstererek karşılık vermektedir.

Avusturalya'da yürütülen bir çalışmada, kurban olan öğrenciler diğer öğrencilere göre daha fazla devamsızlık yaptıkları görülmüştür. Haftada en az bir kez zorbalığa uğrayan kız öğrencilerin %25'i erkek öğrencilerin %19'u zorbalık nedeniyle evde kalmaktadır. Daha az zorbalığa uğrayan erkek öğrencilerin %6'sı kız öğrencilerin %12'si evde kalmaktadır. Aynı zamanda devamsızlık kurban olmanın bir sonucu olarak artış göstermektedir (Gimartin,1987;Rigby.2003). Johnston, Malley ve Bachmen (1993)'ın yapmış oldukları bir araştırmada 8. Sınıf öğrencilerinin %16'sinin bazen ya da çoğu zaman okulda kendilerini güvensiz hissettiklerini ve 8. Sınıf öğrencilerinin %7'sinin bir önceki ay kendilerini güvensiz hissettiklerinden korunmak için okula gitmediklerini belirtmiştir. Yine öğrencilerin %20'si okul bahçesindeki bazı yerlerden uzak durduklarını ve %8'inin okulla ilgili her şeyden uzak durduklarını belirtmişlerdir.

Uluslararası Eğitim Kurumu (National Institute of Education) (1978) Violent Schools- Safe School raporunda zorbalık kurbanlarının % 56'sı okulda bazen korktuğunu , %15'i incitilme korkusu ile evde kaldıklarını okula gitmedikleri belirtilmektedir. Buna ek olarak öğrencilerin %9'u okula silah getirirken bu kurbanların %29'u okula silah götürdükleri raporda yer almaktadır.

Kurbanlar, akademik başarısında düşme ve öğrenmeye karşı ilgileri azalmaktadır. Çünkü yaşadıkları zorbalık, dikkatlerini bu konuya kaydırmaktadır. Olweus'un 1978 yılında yapmış olduğu araştırmada erkek kurbanların akranlarına göre akademik başarıları daha düşük olduğu vurgulanmaktadır (Akt. Olweus,1991a).

Müdahale Önerileri

Birçok araştırmacı (Coie, Underwood, Lochman, 1991;Goldstein,1998; Olweus) sınıf ve öğrencilerin düzeyine uygun bir takım müdahaleler belirtmektedirler. Okullarda zorbalığı önleyici ve kontrol altında tutucu müdahale önerilerinden bazıları:

1. Okul çapında zorbalığın değerlendirmesini yapmak önemlidir. Okul zorbalığının ne kadar yaygın olduğunu, zorbaların, kurbanların tavır ve inançlarının ne olduğunu, okul yönetiminin zorbalığı ele alması konusunda öğrencilerin ne düşündüğünü belirlemek zorundadır (Olweus, 1978, 1984; akt. Batsche, Knoff, 1994).

2. Zorbalıkla ilgili davranışlar hakkındaki inançları yok etmek için Okulda zorbalık içeren davranışların kabul edilemez olduğu inancı sağlanmalıdır. Zorbalıkla etkili ve hızlı şekilde başa çıkmak için programlar, politikalar geliştirilmeli ve zorbalığın nasıl doğrudan ortadan kaldırılacağı öğrencilere öğretilmelidir (Goldstein, Glick,1987; akt. Batsche, Knoff,1994).

3. Okulun rehberlik servisi zorba ve kurban öğrencilere davranış yönetimi, kişisel kendini kontrol stratejileri, sosyal beceri eğitimi, bilgiyi işleme ve bilişsel perspektif edinimi sağlamalıdır (Coie,1991; akt. Batsche, Knoff,1994).

4. Zorbalıkla baş etmeye yönelik eğitim programlarına ebeveynleri dâhil etmek ve onların düşüncelerini, ihtiyaçlarını, sıkıntılarını dikkatli bir şekilde değerlendirmek gerekir. Bu tür bir çalışma, okuldaki ebeveynlerin zorbalıkla ilgili farkındalığını yükseltmesine yardımcı olacaktır. (Batsche, Knoff, 1994).

5. Okuldaki akran gruplarına yönelik zorbalıkla ilgili tanıcı bilgiler vermenin yanı sıra müdahale programı çerçevesinde zorbalığa karşı yapıcı bir tutum geliştirmeleri sağlanmalıdır (Batsche, Knoff,1994).

Sonuç

Zorbalık temelde okulda güvensiz bir ortamın gelişmesine ve kurban/zorba olaylarında bulunan öğrencilerin akademik veya sosyal performanslarının azalmasına katkı sağlar. Zorbalık, okul içerisinde akranlara karşı tavır ve saldırılarla başlar. Bu tavırlar aile değerleri, okul çerçevesi ve toplumun kültürü üzerinden geliştirilir. Okul çevresi bu probleme kapsamlı çözümü başlatacak güce ve kaynaklara sahiptir. Okullarda uygulanan müdahale programları, sosyal beceri eğitimi, çatışmaların çözümü, öfke kontrol eğitimi çerçevesinde zorbalık ve kurbanlara uygulanmalıdır. Bununla birlikte; müdahale sadece okul kapsamında değil aile ve okul çevresinde de devam etmelidir. Ancak bu şekilde zorbalığa karşı gençlerin ve çocukların tutum ve davranışlarının olumlu anlamda değişebileceği düşünülebilir.

Kaynakça

Baldry, A., Farrington, D.(1999).Types of Bullying Among Italian School Children. Journal of Adolescence. 22 .423-426.

Batsche,G M., Knoff, H. (1994). Bullies and Their Victims: Understanding a Pervasive Problem in the Schools. School Psychology Review. 23.İssue2 166-179

Besag,V. (1989). Bullies and victims in school. Milton Keynes, UK:open University Press.

Boulton, M., Trueman, M., Flemington, I. (2002). Associations Between Secondary School Pupils' Definitions of Bullying, Attitudes Towards Bullying, and Tendencies to Engage in Bullying: age and sex differences. Educational Studies. 28 (4): 353-370.

Boulton,J., Underwood,K,. (1992). Bully/victim Problems Among Middle School Children British Journal of Educational Psychology.62,73-87.

Carey,T.A.(2003). Improving the success of anti-bullying intervention programs: tool for Matching_programs with purposes . International Journal of Reality Therapy 22.(2).57-68.

Cole, J.C. M., Cornell, D. G., Sheras, P. (2006) Identification of School Bullies by SurveyMethods.ProfessionalSchoolCounseling,Vol.9,Issue4

Craig, W.M., Henderson,K., Murphy,G. (2000) Prospective Teacher's Attitudes Toward Bullying and Victimization. School Psychology International. 21(1):5-21.

Craig, W.M.(1998). The Relationship Among Bullying, Victimization, Depression, Anxiety and Aggression in Elementary School Children. *Jornal of Personality and Individual Differences*.24.123-130.

Deutsch,M.(1993). Educating for a peaceful world. *American Psychologist*.48,510-517.0

Dodge, K. (1994). A Review and reformulation of social information processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychological Bulletin*. 115. 74-101.

Dölek, Nevin. (2002). İlk ve Orta Öğretim Okullarındaki Öğrenciler Arasında Zorbaca Davranışların İncelenmesi ve 'Zorbalığı Önleme Tutumu Geliştirilmesi Programı'nın Etkisinin Araştırılması. Yayınlanmamış Doktora Tezi. M.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Eron, L.,Huesman, L., (1984). The Control of Aggressive Behavior By Changes in Attitudes, Values and The Conditions of Learning. *Resarch Papers in Education*.16.(3). 139-171.

Eron,L. (1987) Agresion and correlates over 22 years. *Educational Research*.40.203-18.

Espelage,D.(2003). Examination of peer-group contextual effects on aggression during early adolescence.*Child Development*.74.205-220.

Falzon, J.M. (1989) Primary School Teachers' perception of Pupils'Undesirable Behaviours(abstact). *Educational Studies*. 15 (3):251-60.

Herbert,G.(1993). "Changing children's attitudes through the curriculum".*Uderstanding and managing bullying*. Oxford. 92-103.

Garrity,C.,Jens,K.,Parter,W.,Sager,M.(1994).*Bully Proofing Your School:A Comprehensive Approach for Elementary Schools* Camshort-Camilli.

Graig,W.,M., Pepler,D. (2003) İdentifying and Targetting Risk for Involment in Bullying and Victimization. *Canadian Journal Psychiatry*.48.(9).81-97.

Johnston, Malley ve Bachmen (1993). *Monitoring The future Study for Goal 6 of The National Education Goals: A Special Report for the National Educational Goals Panel*.

Lane,D.A. (1989) *Bullying in School;need for an İntegrated Approach*. *School PsychologymInternational*. 10.211-215

Ma, Xin., Stewin, L. (2001). *Bullying in School: Nature, effects and Remedies*. *Research Papers in Education*. 16(3). 247-270.

National Institute of Education.(1978).*Violent schools-safe schools*. Department of Healty,Education and Welfare. Washington,DC.U.S.

O'Connell,P.,Pepler,D.,Craig,W. (1999). Peer involvement in bullying:İnsights and challenges for intervention. *Journal of Adolescence*.22.437-452.

Olweus, D. (2003). A Profile Of Bullying. *Educational Leadership*. 60 (6): 12-17. 11-26

Olweus,D. (1991a) Bully/Victim problems among school children:Basic facts and effects of a school based intervention program. *The Development and Treatment of Childhood Agression*. 45-102.

Perry,D,Kusel, S,. (1988). Victims of Peer aggression. *Developmental Psychology*. 24,807-814).

Rigby,K.,Slee,P.T. (1991).Bullying Among Australian School Children:Reported Behavior and Attitudes Towards Victims. *Journal of Social Psychology*. 131.615-27.

Rigby, K. (1995) What Schools Can Do About Bullying. *The Professional Reading Guide for Educational Administrators*. Vol.17(1):1-5.

Rigby,K. (2003).Consequences of bullying in school . *Canada Journal Psychiatry* 48.(9).2003.

Rodkin, P.,Hodges,E. (2003) Bullies and Victims in the peer Ecology:Four Questions for Psychologists and School Professionals. *School Psychology Review*.32. 384-400.

Tattum,D.(1993).What is bullying?Understanding and managing bullying. Oxford.3-14.

Salmivalli,C.,Lagerspetz,K.,Bjorkvist,K.,Osterman,K., aukiainen,A.(1996).Bullying as a group process: participant roles and their relations to social status within the group.*Aggressive Behaviour*.22.1-15

Salmivalli,C. (1997).Peer Networks and bullying in schools.*Scandinavian Journal of Psychology*.38.305-312.

Salmivalli.C.(2002) Is there an age decline in victimization by peers at school.*Educational Research* . 44.269-277.

Smith,P.,Madsen,K.,Moody,J. (1999). What causes the age decline in reports of being bullied at school? Towards a developmental analysis of being bullied.*Educational Research*.41.267-85.

Schwartz,D.,(1993). The emergence of chronic peer victimization in boys' play groups. *Child Development*.64,1755-1772.

Sourander, A., Helstela, L. Persistence of Bullying From Childhood to Adolescence A Longitudinal 8- Year Follow-up Study. *Child Abuse& Neglect*. 24. (7):873-881.

Sutton,J.,Smith,P.,Swettenham,J. (1999). Socially undesirable need not be incompetent. *Social Development*,8,132-134.

Yoneyama, S., Naito, A. (2003) Problems with the Paradigm:the school as a factor in understanding bullying (with special reference to Japon) *British Journal of Sociology of Education*, Vol. 24 Issue 3, p315, 16p

Whitney, S., (1993). A Survey of the nature and extent of bullying in junior/middle and secondary schools. *Educational Research*. 35. 325

Wolke, D., Woods, S., Stanford, K., Schulz, H. (2001).Bullying and Victimization of Primary School Children in England and Germany: Prevalence and School Factors. *British Journal of Psychology*. 92.673-696.